

Dotek(y) poezie

Andrea Králíková

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav české literatury a komparatistiky
andrea.kralikova@ff.cuni.cz

„Nevidím žádný rozdíl mezi stiskem ruky a básní.“

Co to znamená být aktérem hry odehrávající se mezi jazykem a světem? Tato otázka se stala iniciační pro monografii *Dotek poezie* (s podtitulem *O otázkách lyrického oslovení*) Williama Waterse. Metafora *Doteku poezie* se čtenáři zcela osvětlí až v závěrečné části textu, kde Waters uvádí citát z Celanovy básně: „Jen skutečné ruce píše skutečné básně. Nevidím žádný rozdíl mezi stiskem ruky a básní“ (s. 201). V názvu nejde jen o rétorický ornament, ale o způsob přiblížení se k druhému navzdory věkům, vzdálenosti (fyzické či mentální), neslučitelnosti vnitřních světů či jiným překážkám.

Český překlad *Doteku poezie* pořídila Zuzana Šťastná a v září 2023 svazek vydalo nakladatelství Karolinum jako součást edice *Studia poetica*. Společně s ním tuto ediční řadu v poslední době obohatily ještě knihy *Lyrická poezie. Bolest a slast slov* Mutlu Konuk Blasingové a *Transnacionální poetika* Jahana Ramazaniho. Watersova práce pod titulem *Poetry's Touch* vyšla původně v roce 2003 (tj. dvacet let před českým překladem) ve vydavatelství Cornellovy univerzity. Watersův text nezastaral, působí zcela aktuálně a živě, jen je třeba konstatovat, že situace poetiky a odborných debat o teoretickém uchopení poezie a status poezie ve společnosti vůbec před dvaceti lety u nás byl zcela jiný než dnes.

Stalo se již kanonickým územ v recenzi tohoto typu souvztažit úvahy o lyrickém oslovení s prací Miroslava Červenky, především se nabízí jeho studie *Sebeoslovení v lyrice*.¹ Ani já tyto spojitosti nechci opomenout. O konceptuálních rozdílnostech v přístupech Waterse a Červenky pojednává ostatně i Josef Hrdlička ve svém doslovu k Watersově monografii, nazvané *Podávám ti ji*. Soustředí se převážně na Watersovo a Červenkovu rozlišné pojetí lyrického subjektu: zatímco Červenka uvažuje o hierarchii komunikační struktury básně a striktně rozlišuje lyrický subjekt a subjekt díla, Waters tyto pozice nerozlišuje,² „rozmývá“ a soustředí do celostní úvahy o „hlasu básně“.

1 Červenka, Miroslav: *Sebeoslovení v lyrice*. In týž: *Obléhání zevnitř*. Torst, Praha 1996, s. 149–186.

2 „Můžeme si všimnout, že tam, kde by Červenka použil termín subjekt díla, případně lyrický subjekt, se u Waterse vedle slova mluvčí nebo termínu ‚lyrické já‘ zcela nesystema-

Vedle toho je nezbytné připomenout, že právě v roce prvního vydání Watersovy publikace (2003) vyšly u nás Červenkovy *Fikční světy lyriky*, tedy teoretické sblížení teorie fikčních světů s uvažováním o lyrice.³ V této souvislosti by také bylo možné vzpomenout na debaty, které společně v určité době vedli Miroslav Červenka a Petr A. Bílek o „kompetencích“ lyrického subjektu (např. 2006)⁴ a o nutnosti či nepotřebě vymezovat v komunikaci lyrického textu pozici adresáta. Z tohoto pohledu by Watersova publikace tehdy asi rezonovala více. Pokud bychom vzpomněli na některé z českých textů z té doby a srovnali bychom je s Watersovou prací, bylo by si lze všimnout některých rozlišností v rétorice a přístupu k diskurzu o poezii. Watersova práce je esejističtějšího charakteru a její jazyk je emocionálnější než psaní, na které jsme (nebo spíše na které moje generace byla) v rámci odborného diskursu zvyklá. Jako bychom se mnohem více v našem odborném prostředí naučili oddělovat emoce z textu, které jsou určeny pro naše vnitřní potěšení z poezie, a prostředky nebo způsoby, které mají sloužit k jejímu odbornému uchopení. Ačkoliv je Watersovo pojednání psáno v plurálu, není to typický autorský plurál, na nějž jsme mnohdy uvykli, je to spíš určitý modus související i se samotným tématem publikace, s oslovením: citlivě a intenzivně bere v úvahu čtenáře, který má nabýt dojmu, jako by uvedeně básně četl „teď a tady“ společně s autorem. Watersův jazyk tyto dvě polohy (čtenářské a odborné nebo emoční a sémantické) spojuje dohromady: jazykem vlastním poezii se pouští do její analýzy, v čemž by mohl obohacovat náš spíše uměřený vědecký kontext. Tato poloha s sebou nese benefit v podobě čtivosti a inspirace, může však více obnažovat některé metodologické zádrhele. Přesto se domnívám, že pozitivní knihy převažují.

Lyrické oslovení je bod, od něhož se v monografii vychází, a lze jej interpretovat vícero možnými způsoby. Rámcově lze *lyrické oslovení* chápat v intencích názvu metaforicky: pocítit „dotek poezie“ znamená být osloven lyrikou vůbec a cítit se součástí světa lyriky, přijmout za svůj lyrický způsob vyjádření i způsob komunikace (se sebou, se světem).

Vedle toho představuje *lyrické oslovení* zcela konkrétní termín teorie lyriky, v intencích apostrofy či apostrofičnosti⁵ je to instrument k uchopení jednotlivých znaků lyrického vyjádření i obecně lyriky jako žánru.

Waters pracuje s oběma uvedenými rozměry daného pojmu a jeho psaní se zakládá na pohybu a balancování mezi nimi. Na straně jedné touží tento text být metaforický

ticky objevuje básník nebo přímo jméno autora, a to nikoli proto, že by si nebyl vědom složitosti věci, ale spíše z toho důvodu, že tyto kategorie mají tendenci se sblížovat a splývat, a zase oddělovat“ (s. 211).

- 3 Tato poznámka se možná ukáže ještě v jiném světle, až bude zmíněno Watersovo uvažování o relacích lyriky a času.
- 4 Bílek, Petr A.: K hledání hranice, kdo kde co v lyrice mluví. *Česká literatura* 54, 2006, č. 2–3, s. 137–144.
- 5 V souvislosti s apostrofou je třeba odkázat na studii Jonathana Cullera *Apostrophe* (1977), kterou jako jeden z Watersových inspiračních zdrojů uvádí v doslovu Josef Hrdlička (s. 209), s vysvětlením Cullerova pojetí apostrofy v rámci jeho ritualistického pojetí poezie a triangulárního oslovení (báseň skrze zaměření na neživé či imaginární entity oslovení čtenáře).

a přebírá od lyriky obrazný jazyk, na straně druhé je to stále odborné pojednání, které se odvíjí od analýzy různých situací v básních a převážně od detailního soustředění na sémantiku verše a mnohost významu v básni. William Waters se zaměřuje na autory jako je R. M. Rilke, E. Dickinsonová, P. Celan, O. Mandelštam, W. Whitman, K. Kavafis, E. Bishopová, T. S. Eliot, J. Keats, E. Mörike, J. Ashbery, E. L. Schüllerová, S. Plathová, moderní lyriku usouvztažňuje také s Horatiem, Catullem, Platónem nebo Shakespearem.

Monografie je postavena na čtyřech rozsáhlých kapitolách, které spojuje otázka lyrického oslovení z různých perspektiv (komunikační, žánrové, kulturní, koncepční, reflexivní ve vztahu k charakteru lyriky). Právě na základě *lyrického oslovení* je obvykle modelována komunikační situace lyriky a vytvářena specifická pozice adresáta, která odkazuje zpět k lyrickému subjektu. V tomto ohledu, přísně vzato, nikdy nejsou básnické figury a tropy jen izolovanými jednotkami, ale principy, skrze které můžeme pochopit některé postupy, na nichž jsou lyrické texty založeny a na jejichž základě můžeme vnímat i svět kolem nás.

Výchozí je problematika času (plynutí, přetrvání) a to, jaký vliv má vnímání času (a vyměřený čas) lidského života na samotné žánrové kategorie lyriky nebo i naopak, jak přetrvává báseň navzdory plynoucímu času. Mnoho svých úvah Waters zakládá na figuře kontrastu nebo paradoxu (např. objevování v momentě ztráty, promluva ve chvíli, kdy promlouvající už není mezi živými a jeho ústy tak už mluví adresát, kontrastní spojení „pomník a ústa“ — neživý kámen, který promlouvá, protiklad lásky a aktu psaní, přičemž uskutečnit se může vždy jen jedno, apod.).

První kapitola se v relaci k času vztahuje k současnosti a nese název *Básně adresované současníkům*. Její součástí je reflexe pozice (sebereflexe) čtenářů: „A jaké je postavení nás čtenářů? K tomu je třeba říci dvě věci. Za prvé je možné, abychom při čtení ‚vplynuli‘ do postavení adresáta, i když nás logika toho, co se říká, od takového ztotožnění odrazuje. [...]“

Za druhé, a to je podstatnější, pokud si při čtení do určité míry uvědomujeme sami sebe a snažíme se vůči mluvčímu a adresátovi zaujmout nějaké vlastní stanovisko, můžeme snad hovořit o tom [...], že jsme jejich ‚nezamýšlenými posluchači‘“ (s. 67). Z hlediska textově inherentního považují za zajímavý moment úvahy o negaci jako prostředku utvrzení, který má potenciál čtenáře znepokojovat („znepokojivá intenzita“). Ačkoli je použita negace v oslovení, je oslovovaný přivoláván, a v básni je tak virtuálně přítomen.

Ve druhé kapitole je pozornost soustředěna přímo na oslovení a jsou pojmenovávány určité jeho typy (*Oslovení pozdravné, oslovení uhrančivé*). Uvádí ji citace z Heideggera: „Volání přibližuje to, co je voláno“ (s. 73).

Ve třetí kapitole jde o nadčasovost, trvání (*Trvání básní: pomník a ústa*). Báseň je tím, co trvá, vítězí nad smrtí, jako taková je konkretizována žánrem epitafu. Epitaf je tu vymezován jako text, který sice symbolizuje konec životní pouti, zároveň jeho text ale přetrvává. „Tématem [...] jsou dvě myšlenky, které spolu v dějinách lyrické poezie těsně souvisejí: naděje, že básně budou čteny i v budoucnu, a připomínka smrtelného básníka ve formě epitafu. Epitafy už ze své podstaty chtějí přetrvat v čase a podat nějakou, byť sebestručnější zprávu o již ztracené lidské bytosti“ (s. 135).

Při čtení Watersova textu si uvědomujeme, jak relevantní je kategorie času pro obecné uvažování o lyrice, např. pro vymezování žánrů. Standardně je tato kategorie spjata spíše s uvažováním o narativu a jeho struktuře, lyrika jako by se časovým kategoriím bránila, hovoří se o básni jako o promluvě v přítomném okamžiku apod. Přesto se však ukazuje, že „časovost“ je pro uvažování o lyrice nosná, jen jinak než u narativu, a to v metakontextech, v abstraktní rovině jakoby nad uplynulým časem.

Výstižné je Watersovo pojednání o lyrickém subjektu a jeho realizaci v 1. osobě singuláru jako o „hlasu samotné básně“: „Hovořící první slovesná osoba tu ovšem nezastupuje básníka, nýbrž je hlasem samotné básně, podobným hlasu náhrobku,⁶ který říká, ‚já, kámen‘, a činí ze sebe čtenářova komunikačního partnera.“ Je tak tematizována otevřenost textu a znovu i možnosti oslovení, cítit se být osloven textem a jeho promluvou, stejně jako problematika proměn času při vnímání lyrické výpovědi: „Jakýkoli psaný text, který o sobě říká ‚tento hlas‘, nás mate, fakt, že v tomto konkrétním případě o sobě lyrické já nyní hovoří jako o mně mrtvém, onu prvotní hádankovitost jen umocňuje“ (s. 141).

Závěrečná kapitola nese název *Ruko-pis a čtenářská důvěrnost*. V této části monografie Waters cílí znovu na čtenáře, ale jinak, než tomu bylo v předchozích partiích — zajímá ho čtenářská role v oblasti literární historie a kritiky. Autor pléduje za model literární historie a kritiky, který by dle Virgila Nemoianu „psaní pojímal výslovně jako dar druhým“. Problematika recipienta (zpracovávaná tradičně v kontextu recepční estetiky nebo kognitivní literární vědy), je pojata v souvislostech emoce, mezilidské komunikace a vztahování se k druhému, což je pro autora příznačné: „[...] snažím se popsat určité způsoby, jimiž literatura usiluje o těsný vztah s těmi, jimž se může dostat do rukou. Tyto interpretace se zaměřují na to, jak během dějinné existence básně uplývá čas, jde tedy o jistou formu literární historie. Není to ale literární historie v běžném slova smyslu. Pokud při posuzování toho, jak text dále žije, bereme v úvahu i svou vlastní čtenářskou zkušenost a bereme si ji za příklad toho, jak texty přicházejí k pozdějším čtenářům a jak je ovlivňují, náš výklad o tématu nebude přísně racionální — bude jím prolínat i citové zaujetí. Pocítit je znamená začít si uvědomovat, jaké osobní nároky na každého z nás naše zaobírání se básněmi klade. Pokud kritika neumí tuto rovinu osobního zaujetí do sebe pojmout, uniká jí cosi zásadního“ (s. 184). Toto tvrzení lze chápat i jako apel na současný kritický provoz, snahu eliminovat odosobnění, strohá konstatování. Osobní zaujetí je pro Waterse nutnou podmínkou pro kritické zaobírání se básnickými texty, resp. literárními texty vůbec.

Za zásadní a v jistém smyslu konceptuální metaforu monografie a konkrétněji komunikace prostřednictvím poezie lze považovat Mandelštamovo poselství v láhvi, které Waters zmiňuje a několikrát se k němu ve svém pojednání vrací: „Poselství v láhvi je pro Mandelštama základní metaforou pro způsob, jakým je ‚vysílána‘ a ‚přijímána‘ poezie. Otázka ‚odpovědí‘ se může zdát předem uzavřená: láhev unášely mořské proudy, a jak se dostala od svého původce na naši pláž, nelze tudíž zjistit, datace

6 „Zaživa mne živí velmi chválili, nyní však / tento kámen podává svědectví o mně mrtvém. // Místo mne, mrtvého, střechí tento můj hlas a / nesmrtelný jej vydává žijícím“ (s. 140, Anderson, Cumont a Grégoire, Sevérova promluva).

vzkazu nás ujišťuje, že jeho autor je dávno mrtvý. Není, jak odpovědět, ani komu, a už vůbec neexistuje někdo, kdo by odpověď očekával“ (s. 190).

Snad Watersova zpráva o vztahu k poezii najde v českém kontextu nejen dostatečnou odbornou reflexi, ale i oslovené čtenáře, pro něž jeho „poselství v láhvi“ bude směřovat na „pevninu srdce, do skutečnosti, k nám“.

AD:

William Waters: *Dotek poezie. O otázkách lyrického oslovení*, přel. Zuzana Šťastná. Praha, Karolinum 2023. 233 s.